

STUDIJE I OGLEDI

Arhe XVII, 34/2020

UDK 16 Aristoteles

1 Thales

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2020.34.219-240>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

ZAČETAK „GRČKOG ČUDA”

Sažetak: Autor u članku reafirmiše dobro poznatu Aristotelovu konstataciju o Talesu kao prvom filozofu. Pažljivom analizom knjiga *Metafizike*, *O nebu i O duši*, pronalaze se relevantni pasusi kojima se potkrepljuju Stagiraninove opaske o mudracu iz Mileta kao začetniku nečega što je potom imenovano kao „grčko čudo”. Pri tumačenju, u radu citiranih Aristotelovih iskaza, tri teze izbijaju u prvi plan: 1.) Zemlja jeste na vodi (*Met.983b21-22*; *Cael.294a28*), 2.) Voda je materijalni uzrok svih stvari (u *Met.983b19-21* govori se o vodi kao *arche*-u, a nešto ranije u *Met.983b7* kaže se da je većina od prvih filozofa samo ona tvarnog oblika smatrala načelima svih stvari), i 3.) Sve stvari su pune bogova (*De an.411a7-8*; dodaje se i da je magnet živ jer ima moć da pokreće gvožđe, *De an.405a19-21*). Nakon rekonstrukcije sačuvanih Stagiraninovih beležaka o Talesu, utvrđeno je da je njegova važnost za filozofiju u tome što je on razmotrivši svu raznovrsnost pojavnog sveta detektovao jedinstveni princip koji leži, ili još bolje podleži, ispod samorazumljive i očevidne mnoštvenosti. U stvari, imenujući prvo načelo svega kao vodu, Milećanin je pokušao da na jedan „prirodni” i znanstveni način, bez pomoći mitova i natprirodnih sila, objasni celinu *kosmosa*, i time zasluženno stekao reputaciju „utemeljitelja filozofije”.

Ključne reči: Tales, začetak, „grčko čudo”, *arche*, voda, život, bogovi

¹ E-mail adresa autora: zeljko.kaludjerovic@ff.uns.ac.rs

Ako sačuvani fragmenti presokratovaca reprezentuju svetle tačke arhipelaga koji se nalazi usred tamnog i prostranog okeana našeg nedovoljnog znanja o njima, onda je ostrvo koje predstavlja Talesa, i zbog nedostatka originalnih fragmenata,² svakako jedno od najmanjih. Aristotel je najraniji ali istovremeno i najvažniji autoritet za većinu onoga što je Milećanin naučavao.³ S obzirom da su i Stagiraninove informacije iz „druge ruke”, što on ne propušta da naglasi, često se kod njega nailazi na izraze tipa „kažu”, „govori se”, ili „čini se da je i Tales, po onome što spominju”, da bi kada izlaže sopstvene zamisli dodavao još i jedno obavezno „možda”.⁴

U *Met.*983b18-27 Aristotel daje najraniji prikaz pogleda prvog filozofa prirode:⁵

² Diogen Laertije (I, 23) navodi oprečne izvore kada je u pitanju Talesova pisana zaostavština. Prema nekim podacima Milećanin nije ništa napisao, dok je po drugim autorima ovaj „proučavatelj prirode” (*φυσικῆς ... θεωρίας*) napisao dva dela, jedno o solsticiju i drugo o ekvinociju. Diogen dodaje da ukoliko bi Tales napisao neka druga dela, ona se ne bi mogla saznati. Laertije je hteo da kaže da je prvi *fisičar* bio toliko mudar, da ako bi napisao bila šta drugo osim jednostavnih astronomskih spisa, tada bi to za većinu drugih ljudi moralo biti neshvatljivo.

³ Naravno ne i jedini. Poznata je Herodotova beleška o Talesu (*Istorija* (*Ἱστορίαι*) I,74), koja govori o predviđanju pomračenja Sunca u ratu između Lidana i Međana, koje se prema modernom astronomskom računanju moglo desiti 28.05.585. god. pre n.e. Ovaj podatak zacemento je najvažnija indicija o vremenu života Milećanina.

⁴ Konsultovati: *Cael.*294a28-30; *De an.*405a19, *De an.*411a8; *Met.*984a2; *Pol.*1259a6, *Pol.*1259a18.

⁵ Značajni delovi ovog članka objavljeni su prethodnih godina u nekoliko kraćih ili dužih obrada i interpretacija u našoj zemlji i inostranstvu. Izmene sadržinskog i stilskog karaktera vršene su radi sažimanja teksta, rasterećenja od povremenih digresija i neophodnih preciziranja uzrokovanih naknadnim uvidima, zbog dostupne dodatne literature i, ovoga puta, sopstvenih prevodilačkih rešenja referentnih filozofskih termina i pojmova, kao i radi preglednijeg i tečnijeg izlaganja. Namera autora je da, u nizu radova koji počinje ovim prilogom, pruži osobeno viđenje nastanka filozofije, prevashodno u njenom helenskom aspektu.

Ipak, ne slažu se svi u pogledu broja i oblika ovoga načela, nego Tales, utemeljitelj takve filozofije, kaže da je voda [načelo] (zbog čega je i izjavljivao da je zemlja na vodi), došavši možda do te zamisli jer je video da je hrana svih bića vlažna, i da toplota sama od nje [vlage] nastaje i po njoj živi (jer od čega [stvari] nastaju to je i načelo svega). [On] je, dakle, došao do [vlastite] zamisli na osnovu ove činjenice, [kao] i na [osnovu] [činjenice] da semena svih [stvari] imaju vlažnu prirodu, i da je voda načelo prirode vlažnih [stvari].⁶

τὸ μέντοι πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς οὐ τὸ αὐτὸ πάντες λέγουσιν, ἀλλὰ Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας ὕδωρ εἶναί φησιν (διὸ καὶ τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος ἀπεφώνητο εἶναι), λαβῶν ἴσως τὴν ὑπόληψιν ἐκ τοῦ πάντων ὄραν τὴν τροφὴν ὑγρὰν οὔσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τούτου γιγνόμενον καὶ τούτῳ ζῶν (τὸ δ' ἐξ οὗ γίγνεται, τοῦτ' ἐστὶν ἀρχὴ πάντων), διὰ τε δὴ τοῦτο τὴν ὑπόληψιν λαβῶν ταύτην, καὶ διὰ τὸ πάντων τὰ σπέρματα τὴν φύσιν ὑγρὰν ἔχειν, τὸ δ' ὕδωρ ἀρχὴν τῆς φύσεως εἶναι τοῖς ὑγροῖς.

Iz ovog pasusa, iz prve knjige *Metafizike* (*Μετὰ τὰ φυσικά*), značajno je istaći mesto na kome se govori da sama toplota (*θερμὸν*) nastaje od vlage (*ὑγρῆ*) i po njoj živi (*ζῶν*) (*Met.*983b23-24). Šta je Aristotel pod ovim mislio? U pitanju je drevno stanovište⁷ odnosno predstava hranjenja, po kojoj toplota jede vlagu. Da bi mogla da živi tj. da opstane toplota mora da se hrani. A njena hrana je vlaga, ono što je na neki način toploti suprotno. Međutim, kako u nastavku kaže Stagiranin (*Met.*983b24-30), od čega stvari nastaju to je i načelo svega. Zbog ovakvog zapažanja Tales je prihvatio činjenicu da semena svih stvari

⁶ Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 11, 983b18-27. Kada u *Met.*983b20-21 piše da je Tales „utemeljitelj takve filozofije” (*τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας*) misli se dakako na filozofiju koja traga za jedinstvenim materijalnim uzrokom svih stvari. Videti: Ž. Kaluđerović, *Stagiranin*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci · Novi Sad 2018, str. 73-82.

⁷ Za koje Ros (W. D. Ross) kaže da je ono, u Aristotelovom navođenju, fiziološke prirode. W. D. Ross, *Aristotle's Metaphysics I*, Oxford University Press, Oxford 1997, p. 129. Barnett (J. Burnet) još dodaje biološke i meteorološke argumente, tvrdeći da je u Talesovo vreme preovlađivalo interesovanje za meteorologiju. J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, p. 48.

imaju vlažnu prirodu, i da je voda načelo prirode vlažnih stvari. Po mišljenju nekih,⁸ i drevni kosmolozi su, mnogo pre tadašnjih pokolenja, prvi raspravljali o bogovima misleći o prirodi na isti način.

U vezi sa navodom iz *Metafizike* je i sledeći pasus iz spisa *O nebu* (Περὶ οὐρανοῦ) (294a28-294b1):

Drugi, pak, [smatraju] da [zemlja] leži na vodi. To je najdrevnije stanovište koje je sačuvano a koje je, kažu, izrekao Tales iz Mileta, naime da [zemlja] miruje zato što pluta kao drvo ili nešto drugo takvo (jer ničemu od ovoga nije prirodjeno da miruje na vazduhu nego na vodi), kao da se isto ne bi moglo reći za zemlju i za vodu koja nosi zemlju; jer ni vodi nije prirodjeno da miruje lebdeći već i ona jeste na nečemu.⁹

οἱ δ' ἐφ' ὕδατος κεῖσθαι. τοῦτον γὰρ ἀρχαιότατον παρειλήφαμεν τὸν λόγον, ὃν φασιν εἶπεῖν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον, ὡς διὰ τὸ πλωτὴν εἶναι μένουσαν ὡσπερ ξύλον ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον (καὶ γὰρ τούτων ἐπ' αἴρος μὲν οὐθὲν πέφυκε μένειν, ἀλλ' ἐφ' ὕδατος), ὡσπερ οὐ τὸν αὐτὸν λόγον ὄντα περὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος τοῦ ὀχοῦντος τὴν γῆν· οὐδὲ γὰρ τὸ ὕδωρ πέφυκε μένειν μετέωρον, ἀλλ' ἐπὶ τινός ἐστιν.

U knjizi *O duši* (Περὶ ψυχῆς) dva mesta su indikativna: 405a19-21 i 411a7-8. Na prvopomenutom Aristotel piše:

Čini se da je i Tales, po onome što spominju, privratio da je duša nešto što pokreće, ako je zaista rekao da kamen ima dušu zato što pokreće gvožđe.¹⁰

ἔοικε δὲ καὶ Θαλῆς ἐξ ὧν ἀπομνημονεύουσι κινητικόν τι τὴν ψυχὴν ὑπολαβεῖν, εἶπερ τὸν λίθον ἔφη ψυχὴν ἔχειν, ὅτι τὸν σίδηρον κινεῖ.

⁸ Pod izrazom „neki smatraju” (εἰσὶ δὲ τινες), u *Met.*983b27-28, Aristotel verovatno misli na Platona, koji u *Kratilu* (ΚΡΑΤΥΛΟΣ [ἢ περὶ ὀνομάτων ὁρθότητος]) (402b) i *Teetetu* (ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ (ἢ περὶ ἐπιστήμης, πειραστικός) (152e, 160d, 180c), ironično (?), ukazuje da Heraklit i njegovi prethodnici kao filozofi vuku korene od Homera, Hesioda i Orfeja.

⁹ Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *O nebu*, u: *O nebu. O nastajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd 2009, str. 124, 294a28-294b1. Konsultovati: Φ. Μυηικ, *Πομομῖμῖ νḗ βογοβῖμῖ*, Табернакул, Скопје 2005, str. 94-95.

¹⁰ Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012, str. 22, 405a19-21. Aristotel, u skladu sa uobičajenim manirom, diskusiju o duši, u prvoj knjizi spisa *O duši*, započinje ispitivanjem mišljenja

Iako Stagiranin ne navodi ko su oni „što spominju”, izvor obavještenja o Talesu mogao je biti i sofist Hipija,¹¹ premda u *Fragmentima presokratovaca* (*Die Fragmente der Vorsokratiker*), u Hipijinom fragmentu iz „Neodređenih spisa” (DK86B7), piše šturo: „O učenju Talesa o duši svega”¹² (“über die Lehre des Thales von der Psyche des Alls”). Hipija, u fragmentu pre upravo pomenutog (DK86B6), navodi da on manje piše „istoriju filozofije” a više pravi svojevrstu „hrestomatiju”, odnosno sakuplja mudre izreke raznovrsnih autora. Pominju se redom Orfej, Muzej, Hesiod, Homer, neimenovani pesnik, te konačno spisi Helena, ali i varvara. Hipija, istina, dodaje da će nakon što sastavi ono najvrednije i istovrsno „zgotoviti novi raznolik govor”¹³ (*καινὸν καὶ πολυειδῆ τὸν λόγον ποιήσομαι*). Očigledno je da su i Talesove opservacije o kamenu magneta i ćilibaru zavredele Hipijinu pažnju,¹⁴ iako

svojih prethodnika. Istraživanje nije puki istorijski pregled ranijih doktrina, već takođe i identifikacija problemskog sklopa i pitanja koja su pokrenuta kod njegovih preteča a u vezi fundamentalnog poimanja duše. O tekstu samog dela *De anima*, vremenu njenog nastanka, ali i o Stagiraninovoj psihologiji uopšte, videti: W. D. Ross, *Aristotle DE ANIMA*, Oxford University Press, Oxford 1999.

¹¹ Konsultovati: B. Snell, "Die Nachrichten über die Lehren des Thales und die Anfänge der griechischen Philosophie – und Literaturgeschichte", u: *Philologus* 96 (1944), s. 170-182. Moguće je, isto tako, da je Aristotel u Akademiji slušao predavanja o Talesu, ali i da je u pitanju njegova vlastita pretpostavka.

¹² Prev. Ž. Kaluderović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 311, B7. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 332, B7. U izdanju *Fragmenata presokratovaca* iz 1906. godine pored 7. fragmenta (DK86B7) piše samo (prev. Ž. Kaluderović): „O Talesovom panpsihizmu” (“über Thales' Panpsychismus”). Preuzeto sa Internet adrese: <http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/hippias/diels.htm>.

¹³ Prev. Ž. Kaluderović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 311, B6. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 331, B6.

¹⁴ Kamen magneta pominje se i kod Platona. On u dijalogu *Ijon* (IQN (*ἡ περὶ Ἰωνίας πειραστικός*)) (V,533d), kroz Sokratova usta, odgovara Ijonu na njegovu tvrdnju da niko o Homeru ne može bolje govoriti od njega samog. Sposobnost da se o Homeru izvrsno priča, nije po Platonu neko naročito umeće, nego božanska snaga koja čoveka goni „baš kao [ona] u kamenu, koji je Euripid imenovao magnetom, a većina [ga][zove] Heraklovim [kamenom]” (*ὥσπερ ἐν τῇ λίθῳ ἦν*

nije poznato šta je sa njima bilo tokom otprilike veka i po, koliko deli ovu dvojicu filozofa.

Nešto dalje, u *De an.*411a7-8, Stagiranin je ustvrdio:

<p><i>Neki opet kažu da je ona (duša, prim. Ž. K.) pomešana u celini, zbog čega je možda i Tales pomislio da je sve puno bogova.</i>¹⁵</p>	<p><i>καὶ ἐν τῷ ὄλῳ δὲ τινες αὐτὴν μεμιχθαί φασιν, ὅθεν ἴσως καὶ Θαλής ὠήθη πάντα πλήρη θεῶν εἶναι.</i></p>
---	---

Prilikom rekonstruisanja pomenutih Aristotelovih iskaza najčešće se u prvi plan izvlače sledeće tri teze:

1. Zemlja jeste na vodi (*Met.*983b21-22; *Cael.*294a28).
2. Voda je materijalni uzrok svih stvari (u *Met.*983b19-21 govori se o vodi kao načelu, a nešto ranije u *Met.*983b7 kaže se da je većina

Εὐριπίδης μὲν Μαγνήτιν ὀνόμασεν, οἱ δὲ πολλοὶ Ἡρακλείαν). Prev. Ž. Kaluđerović. Platon, *Ijon*, u: *Ijon · Gozba · Fedar*, Kultura, Beograd 1955, str. 11, 533d; Original *Ijona* preuzet je iz: Platon, *Ion. Hippias II. Protagoras. Laches. Charmides. Euthyphron. Lysis. Hippias I. Alkibiades I*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., erster band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990, s. 14, 533d. Taj kamen ne samo što sam privlači gvozdene prstenove nego i prstenovima daje snagu da mogu činiti ono isto što čini i on sam, tj. da privlače druge prstenove, tako da se ponekad stvori sasvim dug lanac tih prstenova, i svi vise jedan o drugom. A privlačna snaga svih pojedinih članova dolazi od onog kamena.

¹⁵ Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012, str. 42, 411a7-8. Slično Talesovo stanovište prikazuju Diogen Laertije (I, 27) i Aetije (*Pl.* I. 7. 11). Aristotel je Milećaninovu izreku „sve je puno bogova” razumeo kao da je izvedena iz stanovišta da je duša „pomešana u svemu”. Moglo bi se reći da su i „duša” (*ψυχή*) i „bogovi” (*θεοί*) izrazi za nešto što može staviti u kretanje sve ostalo, a nalazi se u osnovi svega što jeste. Dodatna veza između „duše” i „bogova” može se uspostaviti sledeći Diogenovu izjavu (I,24) da neki tvrde, između ostalih i pesnik Hoiril, da je Tales prvi izjavio da su duše, kao i bogovi, besmrtni (*ἀθάνατους τὰς ψυχάς*). Izjava se ponavlja i u leksikonu SUIDA (DK11A2), samo je tamo duša pomenuta u jedini kao besmrtna (*τὴν ψυχὴν ... ἀθάνατον*). Detaljnije o izreci *πάντα πλήρη θεῶν εἶναι* i Milećaninovu *vitalizmu* videti u tekstu: Ž. Kaluđerović, „Talesov vitalizam”, u: *Filozofska istraživanja*, 139, god. 35, sv. 3, Zagreb 2015, str. 471-482.

od prvih filozofa samo ona tvarnog¹⁶ oblika smatrala načelima svih stvari).

3. Sve je puno bogova (*De an.*411a7-8; i dodaje se da je i kamen (magnet) živ jer može da pokreće gvožđe; *De an.*405a19-21).¹⁷

Aristotel koristi pojmove koje Tales zasigurno nije mogao upotrebljavati (ili barem ne sa značenjima koja im je pridavao Stagiranin), poput „bivstvo” (*οὐσία*), „svojtstvo” (*πάθος*), nastajanje u „apsolutnom” smislu tj. „uopšte” (*ἀπλῶς*), „podležeće” (*ὑποκείμενον*) ili „element” (*στοιχεῖον*). I pored opreza, nije nužno iz ovoga zaključiti da Aristotel pogrešno prikazuje mišljenje Talesa i drugih svojih prethodnika. Jer ne samo Stagiranin, nego i istoričari filozofije u bilo kom dobu, prinuđeni su da ranija mišljenja interpretiraju jezikom svoga vremena. Autorovo je mišljenje da Aristotel ne pretenduje da, kao što neki veruju, kaže da je Tales eksplicitno govorio o materijalnom uzroku ili o nekakvom učenju o uzrocima generalno, već on želi da, između ostalog, izrazi staru (Talesovu) tezu novim (sopstvenim) pojmom. Ovo ne predstavlja izneveravanje stavova presokratovaca, jer bi onda svaki pokušaj da se oni razumeju bio unapred osuđen na neuspeh, ukoliko ne bi bio izrečen njihovim rečima i njihovim jezikom. Ni ove misli, uostalom, nisu napisane na klasičnom grčkom već na jednom modernom jeziku, ali se nadamo da time i zbog toga nije iskrivljena bit onoga što je osnivač Likeja hteo da kaže.¹⁸

¹⁶ Jedna od najpotpunijih definicija stvari data je u *Fizici* (*Φυσικῆς ἀκροάσεως*) (192a31-32): „*Jer tvar je ono prvo podležeće u svakom pojedinačnom, iz čega nastaje neko unutar prebivajuće, ali ne po pridolaženju*” (*λέγω γὰρ ἕλην τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ἐκάστω, ἐξ οὗ γίνεται τι ἐνυπάρχοντος μὴ κατὰ συμβεβηκός*). Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006, str. 37, 192a31-32.

¹⁷ Ova široko rasprostranjena sistematizacija sačuvanih Aristotelovih svedočanstava o Talesu može se pronaći, recimo, kod Barneta, Kirka (G. S. Kirk), Ravena (J. E. Raven) i Barnsa (J. Barnes), a u nas kod Pavlovića.

¹⁸ Prevođenje na drugi jezik, ili na drugačiju tehničku terminologiju u istom jeziku, po ovom autoru je intrinzično neškodljivo a filozofski potrebno.

Govoreći o Milećanima (posebno o Talesu) Stagiranin, pored već pomenutih pojmova „podležeće” i „element”,¹⁹ koristi jednu drugu reč, „načelo” (*ἀρχή*),²⁰ da izrazi njihovo prvobitno bivstvo, koje ima dva značenja: prvo, početak iz kojeg je raznovrsni i šaroliki svet nastao; drugo, trajnu osnovu njegovog postojanja tj. Aristotelovim jezikom rečeno *ὑποκείμενον*. Sve stvari su jednom bile voda, ako je ona *arche* to jest početak, i za filozofa iz Mileta sve stvari su još uvek voda, jer uprkos promenama kojima se podvrgava ona ostaje isto bivstvo, *arche* ili *physis* to jest načelo ili priroda (*φύσις*), kroz sve promene, pošto, naravno, nema drugog bivstva.²¹

Iako se iz *Met.*983b17-18 može zaključiti da Aristotelov primarni interes nije bio da utvrdi brojno stanje uzroka, iz *Met.*983b20-21 (pa i iz *Met.*983b6-8) uočava se da je u njima, premda prećutno, sadržana pretpostavka da je reč o jednom uzroku (i to *causa materialis*-u). Stagiranin u *Met.*984a28-29 poručuje da Talesa (i Milećane) treba smatrati, uslovno rečeno, prvim monistima, jer su govorili „da je podležeće jedno”²² (*ἐν ... εἶναι τὸ ὑποκείμενον*). Nema na navedenim mestima objašnjenja zašto je to tako, ali jedno moguće rešenje da se naslutiti. Kako u religijskim, tako i u filozofskim i naučnim prikazima sveta evidentna je težnja ljudskog uma za ekonomičnošću i jednostavnošću. Miletski filozof je utvrđivanjem jednog uzroka pokušao ono što se u svakoj konsekvantnoj filozofiji pojavljuje kao njen prvi stav,

¹⁹ Kada je pojam *στοιχείον* u pitanju postoji dilema da li se on može primeniti na Milećane ili tek na neke poznije, preciznije, posteleske presokratovce. Opširnije o samom pojmu i njegovoj mnogoznačnoj upotrebi konsultovati u: Ž. Kaluđerović, *Rana grčka filozofija*, Hijatus, Zenica (Bosna i Hercegovina) 2017, str. 119-129.

²⁰ Hegel (G. W. F. Hegel) misli da je Tales reč *ἀρχή* mogao upotrebiti samo u smislu početka u vremenu, a nikako kao ono što leži u osnovi svega. G. V. F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 43.

²¹ W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, p. 57.

²² Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 13. Koplston (F. Copleston) beleži da je Tales, izjavom da je osnovna tvar svega voda, po prvi put postavio pitanje o jednom. F. Koplston, *Istorija filozofije Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1991, str. 57.

a to je da raznolikost pojavnog sveta svede na jednu postavku,²³ što ga, uz ostalo, legitimije kao začetnika zapadne nauke i filozofije.²⁴

Dileme prilikom interpretacija Talesovih misli pojavljuju se i kada se pokuša utvrditi zašto je Milećanin odabrao baš vodu kao načelo. Od Aristotelovog vremena do naših dana množili su se odgovori na ovo pitanje. Oni se, grubo gledano, mogu podeliti u dve grupe: 1. Mitički, i 2. Racionalni.²⁵

1. Razlozi za izbor vode kao načela koji u svojoj osnovi imaju različite mitove mogu se, takođe, podeliti na dve podgrupe:
 - a) Uticaj koji je na Talesa izvršila egipatska i vavilonska mitologija²⁶
 - b) Uticaj koji je na Talesa izvršila helenska mitologija.

a) Egipatska i vavilonska civilizacija su bile tzv. „rečne kulture” utemeljene na Nilu i dvema rekama u Mesopotamiji (Tigru i Eufratu). S obzirom da je Tales verovatno boravio u Egiptu (izvesna nepouzdana svedočanstva govore i da je tamo dugo živeo), neki su zaključili da je, na osnovu toga što je tamo mogao uočiti da voda zauzima veoma važno mesto u domaćim mitovima, te naučiti iz istih da zemlja jeste na vodi, on

²³ Iz te jedne postavke mora izvesti i filozofska rekonstrukcija totaliteta, to jest objašnjavanje mnoštvenosti sveta iz jednog početnog stava, u ovom slučaju iz stava o vodi kao *arche*-u. Ovaj postupak predstavlja ono što se hegelovski zove „probnim kamenom” svake filozofije.

²⁴ Barnet kaže da je Tales utemeljitelj miletske škole i (prev. Ž. Kaluđerović): „*prvi čovek nauke*” (“*the first man of science*”). J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, p. 40.

²⁵ Podrobnije videti: W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, pp. 58-62.

²⁶ Konsultovati: J. M. Bryant, "Intellectuals and Religion in Ancient Greece: Notes on a Weberian Theme", u: *The British Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 2. (Jun., 1986), p. 282.

te priče jednostavno preneo u Heladu, uz usvajanje stava da voda mora zbog svega navedenog biti i načelo svega.²⁷

b) Poređenja iz helenske mitologije upućuju opet na Stagiranina. Kada on u pasusu iz *Met.*983b27-33 govori o Okeanu i Tetidi kao roditeljima nastanka svega,²⁸ misli pre svega na stihove iz *Ilijade* (*Ιλιάς*) (XIV, 201 i 246) u kojima se Okean glorifikuje kao početak (izvor) bogova (*τε θεῶν γένεσιν*) i svih drugih stvari (*γένεσις πάντεσσι τέτυκται*).²⁹ Onda je, kao što su drugi filozofi to i smatrali, Homer taj koji je presudno uticao na Talesa prilikom izbora vode kao načela.³⁰

Mogući uticaj egipatske,³¹ vavilonske i helenske mitologije sigurno ne treba potcenjivati i one su ostavile izvesnih tragova na mislima prvih filozofa. Ne treba ih, ipak, ni precenjivati, naročito ne na način da je Tales, recimo, od Egipćana naučio da je voda načelo svih stvari, jer o tome nema pouzdanih svedočanstava.³² Treba zadržati rezervu prema takvim hipotezama, jer one su najčešće samo naslućivanja koja su iznošena sa zainteresovanošću koja je izlazila izvan okvira nepristrasnosti.

Razlika koja se pojavljuje u dva Aristotelova navoda, koja govore o tome da je zemlja na vodi, jeste da se u spisu *O nebu* (294a28-

²⁷ Tako nekako sugeriše Simplikijev komentar (**DK11A14**) Aristotelovog spisa *O nebu*.

²⁸ Platon upućuje na Okeana i Tetidu na gotovo isti način na koji to čini Aristotel u ovom citatu, a u *Teetetu* 181b koristi i istu reč koja se može pronaći u *Met.*983b28 *παμπάλαιος* („ljudi u davnini”, „sasvim star”).

²⁹ O ovoj temi pobliže videti u: Ž. Kaluđerović, „Prvi „teolozi” i učenje o uzrocima”, u: *ARHE*, god. I, br. 2, Novi Sad 2004, str. 117-132.

³⁰ Dodatna verzija koja se pominje je da su Homerovi „Okean - fragmenti” pretrpeli snažan uticaj bliskoistočnih mitologija, pa se tada ova podvarijanta tretira kao direktan uticaj na Talesa iz helenske mitologije, a posredan iz egipatske i vavilonske. Kako bilo, naše je mišljenje da se o ulozi „Okean - fragmenata” u postuliranju vode kao materijalnog uzroka kod Talesa može govoriti posredovano, gde su oni samo segment jednog širokog spektra faktora koji su uticali na ideje filozofa iz Mileta.

³¹ Konsultovati: M. L. West, "Three Presocratic Cosmologies", u: *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 13, No. 2. (Nov., 1963), p. 173.

³² Premda ima beleški (**DK11A11**) kako su se egipatski sveštenici navodno hvalili da je Tales od Egipćana naučio da je voda načelo i izvor svega.

294b1), za razliku od *Metafizike* 983b18-27, još kaže (*Cael.*294a30-31) „naime da [zemlja] miruje zato što pluta kao drvo ili nešto drugo takvo” (*ὡς διὰ τὸ πλωτὴν εἶναι μένουσαν ὡσπερ ξύλον ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον*). Ovo ukazuje na jednu izrazitu karakteristiku presokratskog mišljenja, koja je nesumnjivo uticala na kasnije filozofe, pa i na samog Aristotela. Reč je o tome da su od Talesa pa nadalje analogijske ilustracije i argumenti prilično česti.³³ Analogije su se katkad izlagale sa znatnom domišljatošću (kao ona Hipolitova o Anaksimenu iz **DK**13A7, u kojoj se kaže da se zvezde okreću oko Zemlje isto onako kako se oko naše glave obmotava zavoj), i svakako su imale odgovarajuću važnost za prve mislioce. One ponekad mogu da na zanimljiv način obasjaju neko suvoparno izlaganje ili da olakšaju razumevanje nekog teškog predmeta. Analogije mogu biti korisne i u nagoveštavanju određenih sinteza ili pobuđivanju generalizacija.³⁴ Neke od ovih ocena sigurno se mogu odnositi i na pomenutu Talesovu proto-analogiju.

Čini se da se iz navedenog mesta u 13. glavi II knjige spisa *O nebu* (294a28-294b1) može još nešto iščitati. Tales je, ako je to doista rekao, ponudio prvi nemitološki odgovor na stajući problem u tadašnjoj grčkoj znanosti. Taj problem je kod Aristotela izložen sa iznimnom lucidnošću. Dva preovlađujuća mišljenja i dve očigledne istine uzrokuju odgovarajuću poteškoću. Prvo, Zemlja je, nema sumnje, u stanju mirovanja, i drugo, Zemlja se nalazi u središtu svega.³⁵ Talesovo rešenje

³³ Neke od najglasovitijih analogija među presokratovcima nalaze se u Empedoklovim fragmentima (**DK**31B84 i **DK**31B100), iako primeri mogu biti pronađeni kod većine ranih grčkih mislilaca.

³⁴ Analogijskom izlaganju misli, a osobito zaključivanju po analogiji, pored pozitivnih kvalifikacija mogu se izreći i odgovarajući prigovori. Osnovni nedostatak zaključka po analogiji je njegova nepouzdanost, koja je naročito izražena ako je nečije ukupno znanje o predmetima o kojima zaključuje po analogiji skromno, zatim, ako je broj poznatih sličnosti među njima mali, i konačno, ako su njihova zajednička svojstva manje bitna od onih koja im nisu zajednička.

³⁵ Grčka reč *μετέωρος* (*Cael.*294a14, 294a16) sem što, između ostalog, znači „viseći”, „uvis dignut”, „podignut”, „uvis”, „gore”, „visoko”, ima još jedno značenje koje u slobodnijem prevodu glasi: „ono što lebdi u sredini vazduha” (*μετά, εἴωρα* ili *αἰώρα*). Naše je mišljenje da je Aristotel primarno imao u vidu ovo poslednje značenje na dva navedena mesta, koje u srpskom prevodu dela *O nebu*

paradoksa, „Zemlja jeste na vodi”, ne nudi ne baš mnogo smislene tvrdnje poput Ksenofanovih (*Cael.*294a21-24), već racionalno traži odgovor, istina, poričući drugu tezu da je zemlja u središtu.³⁶

2. Racionalnih tumačenja uvođenja vode kao *arche*-a ima tri:
 - a) To su, najpre, ona koja spominju posredničku ulogu Hipona
 - b) Potom ona koja se oslanjaju na pokretljivost i laku pretvorljivost vode, i
 - c) Ona koja povezuju vodu sa idejom života.

a) Simplikije prenosi (*Phys.*23, 21 **DK11A13**) izvode iz Teofrasta u kome se Tales i Hipon zajedno tretiraju kao rodonačelnici stava da je voda materijalni uzrok svega. Hipon je autor koji je negde u drugoj polovini petog veka pre naše ere oživeo i modifikovao Talesovu ideju o vodi kao načelu. Naglasak je na reči „modifikovao”, s obzirom da se uz njegovo ime vezuje i teza o postojanju dva načela: jednom toplom (vatra) i jednom hladnom (voda), ili se spominje kao načelo, na jedan dosta neodređen način, neka vlaga (**DK38A3**, **DK38A10**; **DK38A6**). Može se postaviti pitanje kakvu to posredničku ulogu može da igra mislilac koji je svoje stavove iznosio najmanje vek, a možda i više, nakon Talesa? Zar stvari ne bi trebalo tumačiti na obrnut način? U Teofrastovom skraćenom prikazu Milećaninovog stava koristi se veoma slična frazeologija kao u Aristotelovom izveštaju (iz *Met.*983b18-27). U njemu se, ipak, dodaje još jedna pretpostavka za Talesov izbor vode kao načela, a to je da se „mrtvacu suše” (*τὰ νεκρούμενα ξηραίνεται*) (**DK11A13.18**).³⁷

nije dovoljno apostrofirano. Videti: Aristotel, *O nebu*, u: *O nebu. O nastajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd 2009, str. 123.

³⁶ Talesovi naslednici, primećujući neprikladnost njegove teze, nudili su druga i drugačija rešenja. I sam Aristotel je u nastavku pomenutog teksta kritikovao Milećanina, ali sve ovo ne umanjuje mnogo gore izrečenu konstataciju o njegovom doprinosu u rešavanju pomenutih problema.

³⁷ Ovaj dodatak možda ima neke veze sa Hiponom kome se pripisuje slična tvrdnja u **DK38A11** Anon. Lond.XI, 22, tj. u jednom peripatetičkom izvoru.

Neki su smatrali da je ovaj deo, u stvari, pridodat od strane Stagiranina, koji je znao za Hiponove stavove, a potom prenet dalje kod Teofrasta i Simplikija. Određeni broj filozofa je na osnovu mogućeg Hiponovog autorstva ovog dodatka izveo zaključak da je prvobitna verzija o vodi kao načelu svih stvari najpre bila izložena kod samog Hipona, da bi tek onda bila projektovana unazad, od strane nekog peripatetičara ili lično Aristotela, na Talesa. Autor članka nije sklon da poveruje u navedenu verziju. Najpre zbog činjenice da sve što se zna o Hiponu je oskudno i prilično nepouzđano, pa je moguće posumnjati u autentičnost svake, ili gotovo svake, izrečene tvrdnje u vezi sa njim. Može biti, dalje, da je Hipon imao snažno „psihološko i fiziološko” interesovanje, kao što to beleži Aristotel (*De an.*405b1-5). Ali da je Stagiranin preneo sa Hipona na Talesa tako krucijalni stav sa kojim započinje svoj hod čitava zapadna filozofija deluje neubedljivo, makar i zbog podatka da je o umnim sposobnostima čoveka o kome je reč (Hipona) Aristotel imao nisko mišljenje. Kada u *Met.*984a2-3 kaže da se Tales tako izjasnio o prvom uzroku, Stagiranin odmah zatim dodaje (*Met.*984a3-5) i da Hipona niko ne bi uvrstio među takve mislioe, a to obrazlaže oštrom konstatacijom da je razlog tome bezvrednost („prostota”) (*εὐτέλειαν*) Hiponovih misli.³⁸

b) Razlog koji je nekim modernim misliocima izgledao prilično ubedljiv je činjenica da je voda jedina tvar koja može u zavisnosti od promene temperature menjati sva tri agregatna stanja: čvrsto, tečno i gasovito.³⁹ Uz ovo je išla i konstatacija da je ta pojava bila očevidna, pa i eksperimentalno proverljiva, i u Talesovo vreme. Teško da je Tales, naše je mišljenje, imao odnosno mogao imati ovakav pozitivno-naučni pristup prilikom razmatranja stvari, i da je u zbilji iz analize raznih hemijskih procesa izvodio svoje filozofske zaključke.

c) Tumačenje koje je po svoj prilici najbliže Talesovom viđenju stvari je ono koje tezu da je voda načelo svega izvodi iz konstatacije da je

³⁸ Ništa blaži Aristotel nije ni u *De an.*405b2, jer i tamo za Hipona kaže da je „dosadniji” („beznačajniji”, „grublji”) (*φορτικώτερον*).

³⁹ Konsultovati: G. Širbek, N. Gilje, *Istorija filozofije od antičke Grčke do savremenog doba*, Karpos, Beograd 2017, str. 30.

ona suštinska na različite načine za život.⁴⁰ Veza između toplote i života živih bića, vidljiva i golim okom, bila je naglašavana kao suštinska i kauzalna u antičkom svetu mnogo više nego što je to danas slučaj. Aristotel sam govori o „životnoj toploti” (*θερμότης ψυχική*) (GA762a20).⁴¹ Prilikom smrti nekog živog bića dve stvari su se odmah dešavale. Telo se hladi i, slično kao i u maločas pomenutoj belešci njegovog prijatelja i naslednika u Likeju Teofrasta, istovremeno postaje suvo. Reč *ύγρός* usled ovih asocijacija u grčkom umu je bila reč sa bogatim značenjem⁴² i nije je tako jednostavno zameniti sa nekim ekvivalentom u našem jeziku. Sigurno je najbolje prevesti je sa „mokar”, „voden”, „vlažan”, ali uz stalno podsećanje na njegovu semantičku pozadinu.⁴³

Ono što će sasvim moguće ostati enigma za sva vremena je kako i gde povući crtu koja će razgraničiti ono što je izvorno Talesovo od onoga što predstavlja Aristotelov misaoni upliv. Legitimno rekonstruišući retka i fragmentarna svedočenja o Milećaninu Stagiranin je ustvrdio da je voda materijalni uzrok ili perzistentni supstrat svega. Da sve nastaje iz vode i da sve jeste voda na neki način, kako se ustaljeno interpretira Tales, nije nužan ali je sasvim validan zaključak, bez obzira na to da li je

⁴⁰ Što se može uočiti i iz, na početku ovog članka, citiranog pasusa iz *Metafizike* (983b18-27).

⁴¹ Za Talesa, kao i za većinu presokratovaca, *ψυχή* jeste sinonimna sa životom tj. životnošću. Kada neko umre duša, u jednom od svojih značenja kod Homera, označava lik ili senku umrlog u trenutku smrti poprimajući i fizičke odlike, ali zbog svoje razdvojenosti od tela ne može više davati život i uzrokovati kretanje. Stari Heleni su i reke, drveće i lišće na granama smatrali oduševljenim odnosno živim, delimično i zbog moći samokretanja i promene, čime su se oni razlikovali od stenja i kamenja, na primer. Tales možda nije u potpunosti na ovako drevnom stanovištu, ali relacija sa animizmom, po našem sudu, još uvek postoji. Videti i: Ž. Kaluđerović, „Prvi Jonjani i *psyche*”, u: *Eidos*, god. II, br. 2, Zenica 2018, str. 133-146.

⁴² Njeno značenje protezalo se od obeležavanja savitljivosti luka, preko deskripcije Erosa, gipkosti udova, do leđa orlova i nogu plesača i brzih konja. Konsultovati: H. G. Liddel, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996, p. 1843.

⁴³ Termin *ύδωρ* (i *ύδατος*) Stagiranin upotrebljava u *Cael.294a28*, *Cael.294a32*, *Cael.294a33*, *Cael.294a34*, *Cael.294b1*, *Cael.294b3-4*; *Met.983b21*, *Met.983b27*, *Met.996a9*. A termin *ύγραν* (i *ύγραϊς*) u *Met.983b23*, *Met.983b26*, *Met.983b27*.

to originalan Talesov doprinos ili je Aristotel sam to izveo u odsustvu drugih dodatnih informacija.

Ako je voda jedan i jedini supstrat, pitanje je zašto se on pojavljuje u mnoštvu oblika, a ne kao statičan i ukočen svet? Otkud kretanje i promena u tom svetu? Aristotelu je izgledalo neprihvatljivo da samo podležeće bude uzrok sopstvene promene (*Met.*984a21-22). Ipak, ono što je njemu delovalo neverovatno, manje ili više je predstavljalo viđenje sveta od strane Milećana.⁴⁴ Da bi se razumeli stavovi filozofa prirode koji su delovali u tzv. kosmološkom periodu, treba da se napuste dualističke koncepcije, naročito one koje na kartezijanskom tragu apostrofiraju oštru distinkciju između materije i duha. Za rane *fisičare*, dakle i za Talesa, nije postojala nikakva inertna tvar koja bi logičkom nužnošću zahtevala razdeobu prvog načela, aristotelovski kazano, na tvarni i tvorni element. Prilikom prihvatanja nekog načela kao jedinog izvora nastajanja automatski se imala u vidu, barem u istom obimu, i njegova inherentna mobilnost. Stanovište prvih filozofa još uvek je pripadalo dobu kada nije bilo ozbiljne distinkcije između telesnog i duševnog, organskog i neorganskog, pa i živog i neživog.⁴⁵

Izraz „hilozoizam” (kovanica sastavljena od dve grčke reči, *ἔλη* („tvar”) i *ζῳή* ili *ζωή* („život”),⁴⁶ koji je obično pripisivan Milećanima, samim tim i Talesu, bio je kritikovan kao onaj koji vodi u pogrešnom smeru, na temelju toga da upućuje na teorije koje izričito poriču odvojenju

⁴⁴ Simplikije je, čini se, grešio kada je tvrdio (*Phys.*180,14) da je kod Talesa, kao što je to slučaj kod Anaksimena, sve nastajalo pomoću zgušnjavanja i razređivanja njegovog materijalnog uzroka. Protezanje ovog mehanizma i na Talesa može biti da je zasnovano na previše rigidnom tumačenju dihotomije date u Aristotelovoj *Fizici* (187a12-23). Černis (H. Cherniss) beleži da ni sam Stagiranin nije imao nikakvih svedočanstava o protezanju ovog mehanizma na Talesa. Videti: H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, OCTAGON BOOKS INC., New York 1964, p. 365.

⁴⁵ Diogen Laertije (I,24), oslanjajući se na autoritet Aristotela (*De an.*405a19-21) i Hipije (DK86B7), tvrdi da je Tales i neživim odnosno neoduševljenim stvarima (*ἀψύχοις*) pripisivao da imaju dušu (*ψυχάς*), ponavljajući primer sa kamenom magnetom, dodajući još i čilibar.

⁴⁶ Dakako da to nisu i jedina značenja imenica ženskog roda *ἔλη* i *ζῳή* tj. *ζωή*. Konsultovati: H. G. Liddel, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996, pp. 1847-1848, 759.

realnost materije i duha. Navodi se da se ovim izrazom⁴⁷ sugeriše da su jonski filozofi prirode razlikovali materiju i duh, što, po Ibervegu (F. Ueberweg), Prehteru (K. Praechter),⁴⁸ Barnetu⁴⁹ i Pavloviću⁵⁰, ovo su samo neki autori, nije bilo tačno, i da on stoga nije sasvim adekvatan onome što hoće da se označi. Hilozoizam, po nama, ne ukazuje ni na poricanje ali ni na afirmisanje pojmovnog para materija-duh, a razlog je jednostavan: opštepoznato je da Tales, a ni drugi Jonjani, nisu mislili u tim kategorijama. U njihovim glavama radije je figurirala neka vrsta pomešanosti telesnog i duševnog elementa, pošto je to vreme kada je telo teško bilo zamisliti bez duše, ali i nju bez tvari. A pošto izraz hilozoizam sugeriše stanje duha ljudi koji odista nisu imali jasnu koncepciju o razdvojenosti ova dva elementa, uz dužan oprez prema raznim „izmima”,⁵¹ može se i zadržati u upotrebi. Pretpostavke hilozoizma srodne su pretpostavkama panpsihizma, a mogu se povezati i sa stanovištem panteizma, animizma, psihovitalizma, pa i samog vitalizma, u smislu da egzistira samo ono što ima život, a za razjašnjenje života uzima se određena životna sila. Moglo bi se, na tragu Joela (K. Joël), reći da se smisao celokupne jonske filozofije može iskazati i sa stanovišta panenteizma, koji označava jedinstvenost tj. jednost sveta i boga, pri čemu se bog ne rastvara u svetu.⁵²

Kirk i Raven, u zanimljivoj analizi hilozoizma, kažu da se ovaj termin izriče sa najmanje tri moguća i zasebna stajališta:

⁴⁷ Koji je prvi upotrebio kembridžski platoničar Kadvort (R. Cudworth). R. Cudworth, *The True Intellectual System of the Universe*, Thomas Tegg, London 1845.

⁴⁸ F. Ueberweg, K. Praechter, *Grundriß der geschichte der philosophie I*, E. S. Mittler und Sohn, Berlin 1909, s. 41.

⁴⁹ J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, pp. 12, 13.

⁵⁰ B. Pavlović, *Presokratska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997, str. 17.

⁵¹ Videti: A. H. Lloyd, "Also the Emergence of Matter", u: *The Journal of Philosophy*, Vol. 24, No. 12. (Jun. 9, 1927), pp. 313-314.

⁵² K. Joël, *Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik* (1906) Jena: Eugen Diederichs Verlag ("Gott-Natur" – Schriftenreihe zur Neubegründung der Naturphilosophie, hrsg. von Wilhelm Rössle) 1926, 108).

1. Pretpostavka (reflektovana ili ne) da su sve stvari, naprosto, na neki način žive.
2. Verovanje da je svet prožet životom, i da su mnogi od njegovih delova, koji se pojavljuje kao neživi, u stvari živi.
3. Sklonost da se svet razmatra kao celina, kakvo god da je njegovo ustrojstvo u detaljima, kao jedan živi organizam.

Prvo je krajnja, ali u smislu opšteraspostranjene sklonosti grčkog mišljenja ne i nemoguća, forma sveobuhvatnog predmnevanja. Druga teza je, po njima, ona kojoj je Talesovo verovanje najbliže. Treće stanovište je implicirano u starim genealoškim nazorima o istoriji sveta, koji u velikoj meri još uvek produžavaju svoje trajanje, istina, uobličeni u novu racionalizovanu formu filozofske kosmogonije. Aristotel je sve to razmatrao u *Phys.*250b11-15 gde, možda posebno sa Talesom na umu, pokazuje da je svestan da je moguće i ovakvo stanovište.⁵³

U Talesovom liku, na kraju, sretno je ukomponovan sklad temporalnog i ontološkog *priusa* rađanja grčke „mudrosti”.⁵⁴ Temporalnog, jer doista niko ozbiljan ne spori da je *fisičar* iz Mileta, sa aproksimativno određenim vremenom življenja između 624/3 i 546/5 god. pre n. e. (prema Apolodoru), u hronološkom smislu prvi „ljubitelj mudrosti”. Ova teza, naravno, stoji samo ukoliko se prethodno prihvati postulat da Tales **jest** filozof. Autor je mišljenja da bi se neopravdano redukovala Milećaninova veličina i značaj za evropsku i svetsku duhovnu i kulturnu baštinu ukoliko bi se on prevashodno posmatrao kao mudrac, ili kao astronom, geometar, „biznismen”, politički savetnik, svetski putnik, zaneseni sanjar ili promoter naučnog duha. On, ako se sledi Aristotelov autoritet i svedočanstva, svakako zauzima počasno mesto u rađanju filozofije i u ontološkom smislu. Talesov značaj za nastanak „grčkog čuda” ne treba tražiti u nekim sofisticiranim i razrađenim segmentima njegovog učenja o vodi kao *arche*-u, jer toga i nije moglo biti u protofilozofsko vreme VII i VI veka pre n. e. Vrednost njegovog

⁵³ G. S. Kirk, J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge 1957, p. 97.

⁵⁴ Tales se najčešće nalazio na prvom ili drugom mestu liste tzv. sedmorice mudraca. Konsultovati: *Prot.*342e-343b; *DL*, I,42.

izričaja leži na drugoj strani tj. u prvom zabeleženom pokušaju da se objasni celina svega na jedan „prirodni” i znanstveni način, bez posredovanja i pomoći drevnih mitova i antropomorfnih bogova.⁵⁵ Talesovi kosmološki nazori, uostalom, iznose na videlo samu „stvar” filozofije i određuju njen pravac i karakter kroz gotovo čitav presokratski period. Otkrivši prvo načelo svega i imenujući ga kao vodu, Talesu je opravdano pripala slava prvog filozofa u istoriji ljudskog roda, odnosno reputacija (*Met.*983b20-21) „utemeljitelja filozofije” (*ἀρχηγός φιλοσοφίας*).⁵⁶

⁵⁵ Božansko za miletskog filozofa nije bilo ništa antropomorfnog, već nešto bez ikakvog lika, beskonačno i u odnosu na početak i u odnosu na svršetak. Talesu se, u stvari, pripisuje da je postavio pitanje (*DL* I,36): „*Šta [jeste] ono božansko?*” (τί τὸ θεῖον), i da je na njega dao signifikantan odgovor: „*Ono [što] nema ni početka niti kraja*” (τὸ μήτε ἀρχὴν ἔχον μήτε τελευτήν). Prev. Ž. Kaluđerović. D. Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1979, str. 11, I, 36. Original *Života i mišljenja istaknutih filozofa* (*Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων*) preuzet je sa Internet adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl01.html#thales>. Jeger (W. Jaeger) smatra da se izraz „božansko” ne pojavljuje samo kao još jedan predikat koji je primenjen na prvo načelo. Naprotiv, on tvrdi da supstantiviranje prideva sa određenim članom ukazuje da je reč o nezavisnom pojmu, koji se s pravom može identifikovati kao umno načelo. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 31, 203. Jeger misli i da ne postoji stvarni autoritet koji bi pomenutu sentenciju povezaao sa Talesom. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 29.

⁵⁶ Da je Talesov stav o vodi filozofski relevantan nakon Aristotela smatrali su i mnogi drugi istaknuti filozofi. Evo šta o tome kaže Hegel u prvom tomu svojih predavanja iz *Istorije filozofije*: „*Talesov stav da je voda ono što je apsolutno ili, kao što su stari govorili, da je princip, jeste filozofski, filozofija počinje sa njim, jer se sa njim dolazi do svesti o tome da Jedno jeste suština, ono što je istinito, jedino što je po sebi i za sebe*” (*„Der Thaletische Satz, daß das Wasser das Absolute oder, wie die Alten sagten, das Prinzip sei, ist philosophisch; die Philosophie beginnt damit, weil es damit zum Bewußtsein kommt, daß Eins das Wesen, das Wahrfhafte, das allein Anundfürsichseiende ist”*). Prev. M. N. Popović. G. V. F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 149. Original *Istorije filozofije I* (*Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*) preuzet je sa Internet adrese: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie/Erster+Teil%3A+Griechische+Philosophie/Erster+Abschnitt.+Von+Th>

LITERATURA

- Algra, K., "The beginnings of cosmology", u: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007.
- Aristotel, *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012.
- Aristotel, *O nebu. O postajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd 2009.
- Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb 1988.
- Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006.
- Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I-V, Berlin 1831-1870. Novo izdanje pripremio je O. Gigon, Berlin 1970-1987. Svi Aristotelovi navodi sravnjivani su prema ovom izdanju.
- Barnes, J., *The Presocratic Philosophers I-II*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley and Boston 1979.
- Bryant, J. M., "Intellectuals and Religion in Ancient Greece: Notes on a Weberian Theme", u: *The British Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 2. (Jun., 1986).

ales+bis+Aristoteles/Erstes+Kapitel.+Von+Thales+bis+Anaxagoras/A.+Philosophie+der+Ionier/1.+Thales.

Čak i Niče (F. Nietzsche), koji u drugim svojim delima nije baš preterani zastupnik logocentričkog utemeljenja filozofije, u delu *Filozofija u tragičkom razdoblju Grka* piše sledeće: „Čini se da grčka filozofija započinje s jednom apsurdnom idejom, sa stavom da je voda izvor i majčinsko krilo svih stvari. Da li je odista potrebno zastati tu i uozbiljiti se? Jeste, i to iz tri razloga: prvo, zato što taj stav kazuje nešto o izvoru stvari; drugo, zato što on to čini bez slike i bajke, i najzad – treće – zato što je u njemu, premda u stanju ućahurenja, sadržana misao: sve je jedno” (“Die griechische Philosophie scheint mit einem ungereimten Einfalle zu beginnen, mit dem Satze, daß das Wasser der Ursprung und der Mutterschooß aller Dinge sei: ist es wirklich nöthig, hierbei stille zu stehen und ernst zu werden? Ja, und aus drei Gründen: erstens weil der Satz etwas vom Ursprung der Dinge aussagt und zweitens, weil er dies ohne Bild und Fabelei thut und vom Wasser redet und endlich drittens, weil in ihm wengleich nur im Zustande der Verpuppung der Gedanke enthalten ist: alles ist eins”). Prev. B. Zec. F. Niče, *Filozofija u tragičkom razdoblju Grka*, u: *Spisi o grčkoj književnosti i filozofiji*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad 1998, str. 205. Original *Filozofije u tragičkom razdoblju Grka (Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen)* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/PHG>.

- Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962.
- Cherniss, H., *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, OCTAGON BOOKS INC., New York 1964.
- Cudworth, R., *The True Intellectual System of the Universe*, Thomas Tegg, London 1845.
- Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I-III*, Weidmann, Zürich. Hildesheim 1985-1987.
- Diels, H., *Predsokratovci fragmenti I-II*, Naprijed, Zagreb 1983.
- Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962.
- Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975. Original *Istorije filozofije I* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie>.
- Herodot, *Istorija I-II*, Matica srpska, Novi Sad 1988.
- Homer, *Ilijada*, Prosveta, Beograd 1968.
- Jaeger, W., *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967.
- Joël, K., *Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik* (1906) Jena: Eugen Diederichs Verlag ("Gott-Natur" – Schriftenreihe zur Neubegründung der Naturphilosophie, hrsg. von Wilhelm Rössle) 1926.
- Kaluđerović, Ž., „Prvi Jonjani i *psyche*”, u: *Eidos*, god. II, br. 2, Zenica 2018.
- Kaluđerović, Ž., „Prvi „teolozi” i učenje o uzrocima”, u: *ARHE*, god. I, br. 2, Novi Sad 2004.
- Kaluđerović, Ž., *Rana grčka filozofija*, Hijatus, Zenica (Bosna i Hercegovina) 2017.
- Kaluđerović, Ž., *Stagirinin*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci · Novi Sad 2018.
- Kaluđerović, Ž., „Talesov vitalizam”, u: *Filozofska istraživanja*, 139, god. 35, sv. 3, Zagreb 2015.
- Kirk, G. S., Raven, J. E., *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge 1957.
- Koplston, F., *Istorija filozofije Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1991.
- Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1973. Original *Života i mišljenja istaknutih filozofa* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl.html>.
- Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996.

- Lloyd, A. H., "Also the Emergence of Matter", u: *The Journal of Philosophy*, Vol. 24, No. 12. (Jun. 9, 1927).
- Мухий, Ф., *Потомци на боговите*, Табернакул, Скопје 2005.
- Niče, F., *Filozofija u tragičkom razdoblju Grka*, u: *Spisi o grčkoj književnosti i filozofiji*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad 1998. Original *Filozofije u tragičkom razdoblju Grka* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/PHG>.
- Pavlović, B., *Presokratska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997.
- Platon, *Ijon*, u: *Ijon · Gozba · Fedar*, Kultura, Beograd 1955. Original *Ijona* preuzet je iz: Platon, *Ion. Hippias II. Protagoras. Laches. Charmides. Euthyphron. Lysis. Hippias I. Alkibiades I*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., erster band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.
- Platon, *Kratil*, u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 2000.
- Platon, *Protagora*, u: *Protagora. Gorgija*, Kultura, Beograd 1968.
- Platon, *Teetet*, u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 2000.
- Ross, W. D., *Aristotle DE ANIMA*, Oxford University Press, Oxford 1999.
- Ross, W. D., *Aristotle's Metaphysics I*, Oxford University Press, Oxford 1997.
- Snell, B., "Die Nachrichten über die Lehren des Thales und die Anfänge der griechischen Philosophie – und Literaturgeschichte", u: *Philologus* 96 (1944).
- Širbek, G., Gilje, N., *Istorija filozofije od antičke Grčke do savremenog doba*, Karpos, Beograd 2017.
- Ueberweg, F., Praechter, K., *Grundriß der Geschichte der Philosophie I*, E. S. Mittler und Sohn, Berlin 1909.
- Weischedel, W., *Der Gott der Philosophen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1983.
- West, M. L., "Three Presocratic Cosmologies", u: *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 13, No. 2. (Nov., 1963).

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

THE ORIGIN OF THE "GREEK WONDER"

Abstract: In this article the author confirms a well known Aristotle's statement on Thales being the first philosopher. By carefully analyzing the *Metaphysics*, *On the Heavens* and *On the Soul*, one can find relevant paragraphs which support the Stagirite's remark about a wise man of Miletus as the founder of something which would later become known as the "Greek Wonder". When interpreting here quoted Aristotle's statements there are three key points: 1.) The Earth rests on the water (*Met.*983b21-22; *Cael.*294a28), 2.) Water is the material cause of all things (in *Met.*983b19-21 the water is mentioned as the *arche*, and before that in *Met.*983b7 it is said that for the majority of the first philosophers the principles which were of the nature of matter were the only principles of all things), and 3.) All things are full of gods (*De an.*411a7-8; it is also added that the magnet is alive; for it has the power of moving iron, *De an.*405a19-21). After reconstruction of Stagirite's writings on Thales it was determined that his significance for philosophy lies in the fact that he, having considered the whole variety of known world, detected a unique principle which lies, or, even better, underlies beneath self-evident and obvious variety. In fact, when Milesian proclaimed the water as the first principle of all things, he tried, in a "natural" and scientific manner, without myths and supernatural forces, to explain the whole of *cosmos*. Thus, he gained the reputation of "the founder of philosophy".

Keywords: Thales, origin, "Greek Wonder", *arche*, water, life, gods

Primljeno: 20.8.2020.

Prihvaćeno: 11.11.2020.